

Életformaváltás a Székelyföldön a szocializmus korszakában

Az elmúlt fél évszázadban lezajlott romániai életformaváltásra mint mélyreható gazdasági átalakulásra sok érvet, bizonyítékot lehet felsorakoztatni. A városok tömbháznegyedeinek sűrű betonrengetegeitől, az elnéptelenedett és előregedett lakosságú aprófalvak bedeszkázott ablakú házaiig számos látható felszíni jegyét, következményét lehetne említeni. Szociológusok, demográfusok, településföldrajzosok, közírók foglalkoztak a nagyméretű társadalmi jelenséggel, a falusi lakosság városra áramlásának okaival, következményeivel. A számok és adatok valóban az ország történetében példátlan népességmozgásról beszélnek (Barbat 1973; Dragan 1973; Fulea 1973; Ioanide 1978; Vofkori 1978; Dr. Vofkori 1994.). Akárcsak Kelet-Európa más térségeiben, Romániában is az elmúlt néhány évtizedben milliók léptek ki a falusi családi élettérből, véglegesen elhagyva az elődök életformáját, és telepedtek meg az eredeti lakóhelytől sokszor többszáz kilométer távolságra lévő városokban. „A gazdasági és technikai fejlődés gyorsulásával, a munkamegosztás fejlődésével egyre több lehetősége nyílt az egyéneknek arra, hogy elhagyja azt a társadalmi réteget, amelyben született, sőt, néha gazdasági, máskor politikai eszközök kényszerítették erre” (Kemény 1992:61).

Szemléleti keretek

Az életformaváltás dokumentálásával, értelmezésével foglalkozó tudományágak számbavették, nyomon követték – bár a Székelyföld esetében korántsem teljes igényű még az ilyen jellegű kutatás – a jelenség mérhető paramétereit: a városi népesség gyarapodását, az ipari munkahelyek számának és a lakásépítés volumenének növekedését, a foglalkozásszerkezet átalakulását, a háztartások felszereltségének mutatóit és az urbanizációs folyamat arányait, mértékét jelző más adatokat. Kevésbé kerültek azonban a különböző társadalomtudományok érdeklődésének, figyelmének középpontjába a kisemberek életvilágában, a tömegek köznapi valóságában az életformaváltással bekövetkezett mikrotársadalmi változások. E munkák mai olvasója a mobilitás útjára lépett arctalan tömeggel szembesül, amelynek szociális viselkedését a szerzők kizárólag a közismert nagytársadalmi változásokra – gyorsított iparosítás, nagyléptékű városfejlesztés, kollektivizálás – adott válaszreakcióként kezelik. A széleskörű társadalmi mobilitás motivációit csak ezeknek a makroszociális változásoknak a hatásaként értelmező szemléletmód eltekint az életformaváltás résztvevőinek szempontjaitól, „a társadalom tapasztalati és gondolkodási látószögétől” (Kaschuba 1990:62), nem tartja fontosnak a társadalom világában a makro- és mikroszintek összekapcsolását, nem foglalkoztatja, hogy mi történik azokkal a társadalmi szereplőkkel, akikkel a folyamatok megtörténnek.

A „kis életek legitimitását”, a „mindennapok történelmét” középpontba állító társadalomkutatási perspektívában (ennek a társadalomkutatási irányzatnak úttörő képviselői a német társadalomtörténészek és a svéd etnológusok)¹ a megismerés folyamatának homlokterében egyrészt „az egyszerű emberek mindennapi élete, másrészt az élettapasztalatok szubjektivitása iránti érdeklődés áll”. Ez a kutatói beállítódás az „anonim társadomelemzés helyett a szubjektumra irányuló életvilágelemzésre törekszik..., a struktúrák és a nagytörténelem helyett most az ember tapasztalata és társadalmi gyakorlata áll egy más módszerekkel élő, ám ettől elméletileg nem

kevésbé megalapozott történelemszemlélet középpontjában” (Dülmen 1990:90). A társadalomkutatás említett irányzatának perspektívaváltása nem azt jelenti, hogy az objektív társadalmi adottságok, nagytársadalmi folyamatok, szerkezeti elmozdulások jelentőségét elvitatnák ennek a szemléletmódnak a képviselői: sokkal inkább a két tényezőcsoport társadalmi hatásainak együttes vizsgálatát tartják termékenynek. „A csoportok és osztályok elképzeléseit és cselekedeteit nem az objektív folyamatokon és strukturális adottságokon kívül, hanem mint azoknak az érintett csoportok által történt sajátos elsajátítását és feldolgozását kell szemügyre venni” (Dülmen 1990:94). A szélesebb társadalom névtelen egyéneinek esetében az „elsajátítást és feldolgozást” csak úgy lehetséges rekonstruálni, ha a társadalmi mikrokozmosz cselekvőinek köznapi viselkedési és tapasztalási formáiról, kulturális gyakorlatáról nyerünk ismereteket. Ennek az ismeretszerzésnek az egyik nemrégiben felfedezett eszköze az egyéni életutak vizsgálata élettörténeti elbeszélések alapján.

Ebben az írásban – rövid fogalomtisztázó bevezető után – összefoglaljuk ismereteinket az életformaváltó székelyföldi társadalomról annak az élettörténeti módszerrel folytatott kutatásnak az alapján, amelyet a Csíkszeredai KAM – Regionális és Antropológiai Kutatások Központja munkatársai végeztek 1992-1995 között. Az említett időszakban az intézet munkatársai egyéni élettörténeti visszaemlékezések alapján 33 életút felvételt készítettek egyenként kb. 50 gépelt oldal terjedelemben. A kutatás témája az elmúlt évtizedekben lezajlott székelyföldi életformaváltás vizsgálata volt, eszköze a személyes életútinterjúk készítése. A munka eltervezésekor az intézet munkatársai, a korábbi kutatások tapasztalatai (és Hofer Tamás javaslatai) alapján – a későbbi összevetések és következtetések szempontjából – célravezető módszertani eljárásként az életformaváltás sodrába belekerült családbokrok keretében történő vizsgálódást választották. A megkérdezett személyek a Székelyföld különböző mikrorégióiban elhelyezkedő kilenc családbokorhoz tartoztak. A lejegyzett szövegek a Teleki László Alapítvány, valamint a Csíkszeredai intézet adattárában nyertek elhelyezést.

Módszertani kitérő: a vizsgálati szituációról

Az egyéni életutakról szóló élettörténetek elmondását egy beszéldesemény keretében interpretációs intellektuális teljesítményként értelmezve (erről a kérdéskörről lásd Biró A. Zoltán tanulmányát ebben a kötetben) a kutatás fontos módszertani követelményének tekintettük az olyan kérdezési szituáció kialakítását, amelynek keretében a beszélők a személyes tapasztalatok mélyrétegeit a lehető legtermészetesebben verbalizálták. Az önéletrajzi beszámolók szükségképpen mesterségesen létrehozott vizsgálati szituációkban születtek. Az ilyen helyzetekben „a kutató mindenekelőtt hallgató, aki mindig készen áll arra, hogy a saját életének szakértőjeként elfogadott beszélgetőpartnerétől valami újat tudjon meg.... A vizsgálati technika úgy jelenik meg, mint személyes akciók és reakciók kicserélése, bizonyos értelemben mint játék a szituációval. Az interjúkészítő legfontosabb feladata ebben a játékban az, hogy a másik számára lehetővé tegye a természetes megnyilvánulásokat” (Lehmann 1982:51). A beszéldesemény oldott, sőt lehetőség szerint bizalmas hangulatának kialakításához az interjúhelyzet előkészítésekor néhány követelmény szigorú érvényesítésére törekedtünk. Beszélgetőpartnereinket olyan személyek közül válogattuk, akik jelentős élettapasztalattal rendelkező, életformaváltáson átesett családok tagjai. Az adatfelvétel előtt sor került egy előzetes kapcsolatfelvételre, amikor a potenciális partnerrel ismertettük a kutatási célkitűzést, majd beleegyezés esetén a partner szempontjait messzemenően tiszteletben tartva megállapodtunk a beszéldesemény időpontjában és helyszínében. Ez utóbbi minden esetben a beszélők otthona volt. A beszélgetéseken nem használtunk kérdőívet, megtervezett kérdéseinkkel igyekeztünk az életpálya fordulópontjait és a beszélők által fontosnak tartott történéseket megismerni, csak a legkritkább esetben korlátozva a beszélőkedvet. Partnereink előtt minden esetben ismeretes volt a szövegek további sorsa.

Fogalmak: életút és életforma

Az individuális életutak és az életforma összefüggései, érintkezési felületei nyilvánvalóak, ha a két fogalmat röviden részletezzük. Az életút kutatás legújabb szociológiai eredményeit felhasználva

igen termékenynek gondoljuk azt a felismerést, amely az egyedi életutakat nagyszámú hatáselem végeredményének tekinti (Mayer 1993:112). Az egyéni életutak struktúrái a társadalmi nagyintézmények előírásai és az individuális cselekvések metszéspontján keletkeznek – mondja az előbbi szerző a közelmúltban folytatott német életút-kutatási program egyik következtetéseként. Lényegében hasonló megállapításokat fogalmazott meg Kemény István magyar szociológus is a hetvenes évek elején az ipari munkásság életformáját és munkakultúráját vizsgálva: „Az életutak egyediek, de az egyedi életutakat súlyos szociológiai törvényszerűségek alakítják: az egyedi életutak a szociológiai törvényszerűségek által alakított életutak egyedi változatai. Az egyén életformáját messzemenően befolyásolja saját életpályája, ezt az életpályát pedig annak a családnak a múltja, amelyben az egyén született” (Kemény 1990:107). A használt életpálya-fogalom tartalmát Kemény az idézett helyen nem részletezi, de a szövegkörnyezetből kikövetkeztethető értelmezése szerintünk a későbbi német kutatások életút fogalmával rokonítja. Ez utóbbiak is kiemelt szerepet tulajdonítanak interpretációikban azoknak a történeti-társadalmi tényezőknek, amelyekkel Kemény dolgozott a magyar munkásosztály életformájának kutatásakor. „Az életútkutatás az egész életútra vagy annak lényeges részét kitevő társadalmi folyamatokra vonatkozik, különös tekintettel a családok és háztartások sorsára, történetére, a műveltség és képzettség alakulására, a kereset és a foglalkozás változásaira, a lakás- és lakóhelyváltoztatásokra, a költözésekre... (Mayer 1993:112). Mindezek a tényezők együttesen nemcsak az egyedi életutakat strukturáló hatáselemek, hanem az életforma jellemző vonásai is. Az egyéni életutat endogén, kauzális összefüggésrendszernek tekintő paradigmában az „egyes életterek (foglalkozás, család, művelődés, otthon) belső folyamatai nem érthetőek és magyarázhatóak más életterekben zajló folyamatoktól elkülönítve” (Mayer 1993:113), az egyéni élet eseményeit az „életfázisokat, átmeneteket, életszakaszokat nem kezelhetjük szituatív módon” (i.m. 113). Az életútkutatás itt, ezen a ponton kapcsolható össze az életformakutatással. Az individuális életutak verbalizált eseményeiben – az élettörténeti elbeszélé-

sekben – óhatatlanul visszaköszönnek (néha nyilvánvaló nyersségükben, máskor rejtettebb áttételekben) azok a szociológiai törvényszerűségek, politikai, gazdasági intézmények, viselkedésszabályozó kulturális minták – mint életformameghatározó tényezők –, amelyek az egyéni életutakat intézményesítik. A társadalmi nagyintézmények hatása az individuális életutakra azt jelenti, hogy ezek „részlegesen feltétlenül intézményesülnek, vagyis függetlenek az eredeti individuális motívumoktól és intencióktól” (Mayer 1993:112). Az intézményesüléssel az egyéni életút a makrotársadalmi folyamatok része lesz, de oly módon, hogy a társadalmi szereplők cselekvéseiből, az „egyéni választások együtteséből következnek a makroszkopikus folyamatok” (Lepetit 1996:147). E megfontolásokból levonható következtetés, hogy az individuális életutak vizsgálatával betekintheünk a társadalmi valóság változásának, a struktúrák konstruálódásának folyamatába. A kutatásban az egyént azonban nem egyszerűen valami másnak a példájaként kezeljük. Mert gyakorlatilag az egyén sohasem csupán ennyi – mondja Adorno gondolatai alapján Luisa Passerini olasz antropológus **A fasizmus a népi emlékezetben** című munkájában. Az egyén egy teljes entitás jellemzőivel rendelkezik, ami azt jelenti, hogy alkotó részeinek szintézisét valósítja meg. Ezért mindig többet képvisel, mint a reprezentált folyamat, és ugyanakkor bizonyos tekintetben kevesebbet. De az egyéni valóság és az általános folyamat közötti feszültség az, aminek föl kell tűnnie abban a kutatásban, amely az egyén integritását meg akarja őrizni (Passerini 1984:11).

Az egyéni életutak megismeréséhez legkézenfekvőbb eszközök az élettörténeti, önéletrajzi elbeszélések. „Általánosságban azt mondhatni, hogy ma az élettörténeteknek kétféle tudományos értékelése létezik. Az egyik úgy tekint az élettörténetre, mint bármely más tudományos eszközre, amelyet a tudományos kutatás normális szabályaihoz kell igazítani. Ebből következően az élettörténetet néprajzi, folklorisztikai, antropológiai, szociológiai, történeti stb. adatok forrásának, gyűjtőmedencéjének tartja... az élettörténet itt mint egy kutatási eszköz, mint egy olyan metodika szerepel, amelynek segítségével az emberi élet eddig rejtve maradt – mert tudatosan

nem verbalizálható – dimenziói ismerhetők meg. A másik az élettörténetet egy olyan új lehetőségnek tartja, amely a hétköznapi embert választja a társadalomtudomány tárgyává, s lehetővé teszi ezen emberek életének megértését és interpretálását. Ez a felfogás az élettörténetet a szubjektív tapasztalat és interpretáció lenyomataként tekinti: az így értelmezett élettörténet önmagában álló autonóm egész, amely önmagában alkotja a kutatás tárgyát.” (Niedermüller 1988:377)

E helyen még csak érinteni sem lehet azoknak az elméleti kritériumoknak, módszertani eljárásoknak az összességét, amelyek egyik vagy másik paradigmában akár az eszközhasználat módszerességét, akár az interpretáció helyességét hivatottak biztosítani. Az élettörténeti elbeszélések létrejöttében a szituációs paraméterek tudatos, a kutatási célkitűzések felé vezető alakításától az életút verbalizált eseményeinek matematikai modellezéssel, statisztikai módszerekkel történő feldolgozásáig a különböző társadalomkutatási irányzatok változatos gyakorlata érvényesül. A szemléleti-módszertani különbségek mellett a társadalomkutatók megegyeznek abban, hogy a társadalmi folyamatok feltárásában igen hasznos és hatékony az élettörténeti módszer (vö. Róbert 1982:241).

A fennebb vázolt kutatásban rögzített anyag sokféle elemzésre, metodikai kérdések tisztázására ad alkalmat. A vizsgált társadalmi folyamat méreteihez viszonyítva azonban korlátozott a mennyisége. A 33 élettörténet nem jogosít fel arra, hogy kijelenthessük: ismerjük az életformaváltó székelyföldi társadalom szereplőinek sokszínű kulturális gyakorlatát, ennek motivációs hátterét. Az élettörténeti elbeszélésekben a családra, családi konfliktusokra, munkára, munkahelyre, szabadidőre, a gyermekek iskoláztatására vonatkozó történetek nem reprezentálják, de magukban hordozzák a székelyföldi életformaváltó csoportok tipikus élethelyzeteit. A reprezentativitás kérdése csak egy jóval nagyobb volumenű kutatás lefolytatása után lehetne felvethető.

Az életformaváltó társadalomról

A közelmúlt kelet-európai társadalmi folyamatainak kutatói kiemelik, hogy a bekövetkezett társadalmi változások (városiasodás, iparosítás) nem mehettek volna végbe, ha a társadalom alapzatát nem egy mobil paraszti társadalmi réteg alkotta volna. Romániában, hasonlóan a szomszédos magyarországi helyzethez, „erre a milliós paraszti bázisra alapozódtak az első szövetkezeteink és állami gazdaságaink. Jórészt ugyanennek tömegereje táplálta az extenzív iparosítást. Közülük került ki az ingázók többsége is” (Márkus 1991:273). Úgy tűnik, mintha az idézett szerző Romániáról beszélne. Itt is a társadalmi hierarchia alsóbb szintjein széles paraszti tömegek állottak készenlétben, hogy megtöltsék az újonnan létesített gyárat, üzemeket, beköltözzenek a gyors ütemben épülő lakótelepekre. Általában a szocializmus évtizedeiben lezajlott tömeges életformaváltásról úgy szokás beszélni, mint fentről, a hatalmi szférából diktált, államhatalmi beavatkozással kikényszerített társadalmi folyamatról. A fentről vezényeltség túlzott előtérbe helyezése a szélesebb társadalom viselkedését inger-válasz típusú viszonyulásként tételezi. Az effajta determinista szemléletmód a társadalomszerkezeti meghatározottságok hangsúlyozásával lefokozza a folyamatban résztvevő cselekvők autonómiáját, eltekint az individuális cselekvések, személyes döntések mikrotársadalmi meghatározottságától, ez a beállítódás megfeledkezik arról, hogy „az emberek mikroklimákban élnek, és a mikrokultúra szokásrendje kérlelhetetlenül érvényesíti jogait a benne élő egyedekkel szemben” (Kemény 1990:136).

A székelyföldi életformaváltás makrotársadalmi feltételrendszerének bemutatását, a fennebb említett társadalomvizsgálati perspektíva uralkodó jellegével számolva, nem tekintjük feladatunknak. Életútfelvételeink alapján a fizikai-társadalmi helyváltoztatásra készen álló, azt megvalósító vidéki-falusi társadalomról alkotunk képet. Röviden vázoljuk, milyen volt az a társadalmi mikroklima, amelynek hatásai érvényesültek az egyedi életutak alakulásában, majd a városra érkező falusi népesség magatartásbeli sajátosságait fejtegetjük.

Előzmények (a szociokulturális kontextusról)

A Székelyföld a szocialista iparosítás kezdetekor döntően rurális régió: a lakosság többsége, néhány munkaerőfölösleggel küszködő kisváros kivételével, falvakban él, önálló parasztegyszisztenciák ezreiben. A településenkénti kisebb-nagyobb arányú népességyarapodás a múlt század végétől e század közepéig folyamatosan nyomon követhető a hivatalos népszámlálási statisztikákban. Az általános székelyföldi agrártúlnépesedésről értekezve Venczel József 1942-ben közel százezer főre becsüli az itteni népfölösleget (Venczel 1988:114). A mezőgazdaságban alkalmazott termelési technológiák, a létező gazdasági intézmények, a termelési szervezetek, a piaci integráció és árutermelés mértéke alapján a régióra a premodern hiánygazdaság jellemző, amely képtelen volt lekötni az itteni munkaerőt.

Az alábbiakban a székelyföldi faluról – mint az egyéni viselkedésre hatással lévő, azt alakító szociális közegről – elevenítünk fel néhány megállapítást abból a megfontolásból, hogy az egyéni életutak intézményesedésében az indító környezet általános viselkedés- és magatartásbeli mintáinak életpályaalakító szerepét fontosságuknak megfelelően hangsúlyozzuk.

Az e századi székely falu mint szociomentális közeg egy olyan mikroszintű társadalmi világ, amely az egyéni szocializáció folyamataiban érvényesülő tendenciákat messzemenően meghatározza. A falusi családba beleszülető egyén egy tagolt társadalmi és kultúrvilágot kap készen, amely cselekvéseiben, viszonyulásaiban vonatkoztatási keret, ugyanakkor a társadalmi ellenőrzés intézménye a mindennapi életben a mintakövető cselekvések, köteleességek sorozatát kényszeríti az egyénre.²

Kiindulva abból, hogy „a magatartások az életforma elemei” (Kemény 1990:95), ezúttal a szóban forgó kulturális környezetnek azon sajátosságaira korlátozzuk figyelmünket, amelyek az egyéni életutak alakításában érvényesülő viselkedésmintákat kitermelték. A magatartások – mint tartósan követett viselkedésminták – „tudatos állásfoglalások valamilyen életkérdéssel szemben” (i.m.), ennél fogva messzemenően meghatározzák az életút alakulását.

Empirikus tapasztalat a vidéki népesség nagyfokú **mobilitáskészsége** az elmúlt évtizedekben. E helyen amellet próbálunk bizonyítékokat felsorakoztatni, hogy a falusi népességnek ez a tulajdonsága nem a szocializmus makrotársadalmi változásaira adott mechanikus, előzmények nélküli válasz volt. Szerintünk markánsan érvényesült egy korábbi, egyes mikrorégiókban bizonyíthatóan egy évszázados múltú kulturális minta – a munkavállalás idegen környezetben – hatása is. (Kővári László történész 1853-ban a Székelyföldről írt „utazási rajzok”-ban Brassóban szolgáló fiatalokat említ). Már nemzedékekkel az erőltetett és ugrásszerű szocialista iparosítás beköszöntése előtt a székely családi gazdaságok nagy hányadára (kutatások hiányában aligha rekonstruálható, mekkora lehetett ez a hányad) jellemző volt a létfenntartásban a kombinált, két vagy hárombázisú megélhetési forma. A családok jövedelmei a földművelő, állattenyésztő tevékenység mellett származhattak erdőmunkából, különféle népi mesterségek vagy az idegen környezetben végzett időszakos kereső tevékenységek (városi cselédkedés, időszakos ipari munkavállalás, mezőgazdasági szezonmunkák) bevételeiből.

A több forrásból származó keresettel fenntartott családokban a jövedelmek külső forrásokból való gyarapításának gyakorlatára a családtagokat legtöbb esetben nem a pusztai létfenntartás kényszere szorította. Nem a „betevő falatért” kellett nemzedékek óta a székelyföldi falvakból kilépőknek idegen tájakon pénzkereső munkát folytatni (természetesen voltak ilyen családi helyzetek is), ahogy a korabeli közírók szívesen hangoztatták. Amennyire pl. már a századelőn városi szolgálásra kilépők visszaemlékezéseiből, a városi munka jövedelmeinek felhasználási módozataiból megállapítható (sok esetben még ma is láthatók a városon keresett pénz felhasználásának tárgyi bizonyítékai: a sifon, a kasztén, edények, háztartási, gazdasági eszközök), az időszakos családi gazdaságon kívüli munkavállalás indítékai sokkal inkább társadalmi mint gazdasági beágyazottságúak voltak.

A gazdasági tevékenységek **társadalmi beágyazottsága** az antropológiai szemléletű társadalomvizsgálat eredményei alapján (vö. Bourdieu 1979:322; Polányi 1976:279; Sahlins 1973:253) az egyéni

gazdasági aktivitás indítékaiban a társadalmi motivációk kiemelt fontosságát jelenti. Ezen azt értjük, hogy – vizsgálatunk terepén – az egyének a mikrotársadalmi státushierarchiában elfoglalt pozíciójából következően olyan kötelezettségei is voltak a szociális környezettel szemben, amelyekért dolgoznia kellett. Ezeket a kötelezettségeket a feléje sugárzó elvárásokból tapasztalhatta meg az egyén. Az élet a faluban állandó társadalmi ellenőrzés mellett zajlott, az elvárt értékek, viszonyulás- és magatartásmódok közvetítésére az egyén felé számtalan alkalom nyílt. Ismeretesek a társadalmi ellenőrzés formáinak, szigorának mély történelmi gyökerei a székely falu világában, itt ennek a sajátosságának a részleteire nem térünk ki, erre több néprajzi munkában bőségesen találunk adalékokat (vö. Gazda 1980; Nagy 1989). Ha a faluban felnőtt és ott élő egyén nem teljesítette a mindennapokban az elfogadott és elvárt kötelezettségeket, környezete az elismerés helyett a szankcióiról „tudósította” az illetőt, akinek ily módon azonosságtudata, pozitív önértékelése kérdőjeleződhetett meg. Mivel az ember természetes igénye a pozitív azonosságtudat, az egyén nagy valószínűség szerint (erről tanúskodnak a szociálpszichológia kísérletei) cselekvései, döntései motivációiba belefoglalja megtépzott identitástudatának helyreállítását. Olyan akciókba kezd, amelyek személyes pozícióit, státuszát szilárdítják meg.

A székely falusi környezetben társadalmi rang, elismert személyes pozíció nincs – és a múltban sem volt – **anyagi javak meghatározott mennyiségének birtoklása nélkül**. Hogy milyen státuszjelző javakat illet birtokolnia egy „normálisan” szocializált felnőttnek, azt a korszakonként változó társadalmi kínálat és a lokális szociális közegek e kínálathoz való viszonyulásmódjai határozták meg. A Székelyföld mostoha természeti viszonyai nem kedveztek az itt folytatott mezőgazdasági termelés eredményes művelésének. A múlt század végétől bekövetkező demográfiai robbanás, a kapitalista piac előretörése, az árupiac bővülése, ennek hatásaként a népi kismesterségek hanyatlása olyan gazdasági környezetet jelentettek, ahol az eredeti életkeretekben rendelkezésre álló szűkös erőforrások egyre

kevesebb egyének tették lehetővé a társadalmi elismertséghez szükséges javak megszerzését.

A szociálpszichológiai kutatások eredményei azt mutatják, hogy „a szűkös erőforrások általában elkerülhetetlenül versengésre vezetnek” (Fülöp 1995:466). Ma még feltáratlan, hogy az e századi székely falunak, mint „szociálpszichológiai terep”-nek, milyen jellemzői voltak. Általában a falusi társadalomról értekező értelmiségiek (itt most nem részletezhető okokból) előszeretettel emelték ki ennek a társadalmi formációnak az együttműködési, kooperációs formáit. Igen kevés szó esett arról, hogy ez a társadalmi szintér nemcsak a kaláka, a fonó, a közös ünneplés, a szolidaritás, hanem a rivalizációs feszültségek, státusharcok terepe is volt. Ahol a rejtett státusharc a családok, egyének közötti versengő magatartásokban nyilvánult meg. Az említett külső nagy társadalmi változások, valamint a követett belső kulturális minták (a nagycsalád ideája, presztízs fogyasztás kezdetleges formái) hozzájárultak a székely falusi státuszviszonyok e századi labilitásához. A megrendült társadalmi pozíciójú csoportokban a rivalizációs helyzet következményekkel járt az egyéni személyiségfejlődésre, ugyanakkor meghatározta a mindennapokban orientációs mintáit is. Erősödött a versengő magatartás, általános lett a magas teljesítménymotiváció, a konkurenciaelvű gondolkodás. A feltörekvés, a felemelkedés vágya általános magatartásmód lett. Egyetlen nemzedék életében kimutatható – a társadalomkutatásunkban még alig ismert – mikrotörténeti változásokról van szó: a családi időháztartás megváltozásáról, az egyéni aktív időszak határának kitolódásáról, az egy időegység alatt végzett munkamennyiség növekedéséről. A szociális közeg versengést termelő jellemzői már a szocialista iparosítás előtt kimozdították az egyént – tömegesen a húszas évek közepétől – hagyományos környezetéből. Másutt részleteztük a Székelyföldről történő időszakos kilépések (munkavállalások) társadalmi méreteit a különböző történeti korszakokban (Oláh 1996:15-35). Ezek a kilépések azonban többnyire időszakosak voltak, kevesen maradtak véglegesen idegen környezetben. Akkor váltak tömegméretekben véglegesekké, visszafordíthatatlan életformaváltássá, amikor a fogadó városi környezetben is létrejöt-

tek a befogadás feltételei: jelentős létszámban teremtődtek munkahelyek, fellendült a lakásépítés. Ugyanakkor a hatalmi beavatkozás a falusi családi gazdaságokat alapvető termelői funkcióiktól fosztotta meg, felszámolva ezzel a visszatérés gazdasági bázisát. A továbbiakban arra figyelünk, hogy milyen személyiségjegyekkel, prediszpozíciókkal, képességekkel, készségekkel, szükségletekkel felruházott nemzedék került falvakról az életformaváltás sodrába.

Mindennapi gyakorlatok, kulturális minták

Előljáróban szükséges egy pontosítást tennünk. Az elmúlt félévszázad székelyföldi életformaváltásának folyamatában két jól elkülöníthető szakasz figyelhető meg. A negyvenes-ötvenes évek fordulójától a hatvanas évek második feléig a székelyföldi mobil fiaiusi népesség közeli jelentős ipari központok és más munkaerőfelszívó gazdasági ágazatok hiányában a távoli országrészek felé vándorolt (Bánság, Nagybánya vidéke, Zsil völgye). Ezek a nemzedékek a paraszti környezetből kilépve nagy többségükben végleges életformaváltáson estek át. A folyamat visszafordíthatatlanságát a kilencvenes évek elejének társadalmi változásai mutatták meg. Ekkor nyilvánvaló lett, hogy a – többnyire a közéleti szereplők hangoztatta – várakozásokkal és lehetőségekkel ellentétben, az említett időszakban városra költözőtekből és utódaikból kevesen térnek vissza a falusi életkeretekbe.

A hatvanas évek második felétől beinduló székelyföldi ipar- és városfejlesztés, a közlekedési hálózat bővítése a falusi lakosság számára lehetővé tette a foglalkozásváltást lakóhelyváltoztatás nélkül is. Akik pedig lakóhelyet változtattak, és beköltöztek valamelyik közeli kisvárosba (többnyire a fiatalabb nemzedékek), továbbra is számos kötelékkel kapcsolódtak a kibocsátó falusi környezethez. A foglalkozás- és lakóhelyváltoztatás ebben a korszakban már nem jelentett teljes életformaváltást. A rövid idő alatt felduzzasztott székelyföldi kisvárosokban az urbanizáció felszíni jegyei (lakásépítés, közművesítés, közintézmények létrehozása) jócskán keveredtek a nagy létszámú, faluról betelepülő lakosság otthonról hozott életvilágépítési gyakorlatának elemeivel, ruralizációs, akkulturációs fo-

lyamatok jelenségeivel borítva el az ebben a térségben amúgy is kisléptékű városi – polgári életforma kulturális mintáit.

Ebben az írásban – felhasználva a KAM keretében készített életútfelvételek anyagait – főleg a végleges életformaváltáson átesett egyéni életutakról szóló életrajzi elbeszélések alapján jellemezzük a városra települő falusi lakosságot. (Kötetünkbe azonban válogattunk a „felemás” életformaváltást jelző egyéni élettörténetet is).

A tájékozott olvasó a faluról elvándorló székelység jellemzésekor az alábbiakban leírt sajátosságokat könnyen párhuzamba állíthatja azzal, amit Márkus István kitűnő tanulmányában: **Az ismeretlen főszereplő: a szegényparasztság** (Márkus 1991:267-304) az életformaváltó magyar szegényparasztságról állít. Alulírott szerző töredelmesen bevallja, hogy az említett tanulmány nagy hasznára volt munkájában. A feltörekvő magyar parasztság és a nem kisebb ambíciókkal faluját elhagyó székelység sok vonatkozásban hasonló magatartásbeli jellegzetességei azonban nem a szerzői lelemény, hanem a KAM keretében elkészített életútfelvételekben megtalálható élményrétegek, tapasztalatok értelmezéseinek eredményei.

„A szubkultúra kitermeli a beállítottságot, a gondolkodásmódot, a személyiségtípust” (Kemény István 1992:146). Ha Márkus István szerint Európában „a magyar szorgalom különös minőség”, ugyanígy számos adalékot, közvetett tapasztalatot ismerünk arra, hogy Romániában is minden (emlékezet átfogta) történelmi korszakban jó ajánlólevél volt a székely szorgalom és munkabírás a férfi és női munkaerő vonatkozásában egyaránt. A húszas-harmincas évek „rég-i román világában” a havasalföldi bojári birtokokon, uradalmakban, akár csak a városi polgári házakban keresték és megbecsülték a székely munkaerőt. Ennek a „különös minőség”-nek az elismerése volt később a szocializmus éveiben, hogy az építőtelepeken a nehéz, kitartó munkát és a legveszélyesebb munkafázisokat számos helyen az országban székely ács- és kőművescsoportok végezték, valamint az is, hogy az ötvenes évek végétől fejlesztésnek induló tengerparti vendéglátóiparba a Székelyföldről másfél évtizeden keresztül minden idényben következetesen toborozták a női (kisebb mértékben a

férfi) munkaerőt. „Kijöttek a delegátusok, s innen a Magyar Autonóm Tartományból összeszedték a magyar leányokat. Ezek a leányok olyanok voltak, hogy dolgoztak, s tiszták voltak, s munkások, nagyon szerették őket ezért. Tehát ide kijöttek, s innét az egész Magyar Autonómból összeszedték a leányokat” (50 éves férfi).

A szorgalom és munkabírási mellett a tisztaság, mint kulturális sajátosság, az etnikumközi érintkezésekben gyakran felmerülő szempont. (Hogy ebben mennyi az etnikai sztereotípiát és mennyi a valós tényanyag, arról csak fenntartásokkal lehet véleményt mondani. A fenti beszélő véleménye mellett szól, hogy a két világháború közötti gazdag polgári háztartásokban, később pedig a magas pozíciójú pártfunkcionáriusok és közhivatalnokok körében a székely szakácsnők igen jó hírűek és keresettek voltak).

Az idegen környezetbe került székely munkamigránsok egy másik – nemzedékeken átívelő – tulajdonsága a **takarékosság** volt. Ez a magatartásmód a századelőn városban szolgált, az otthoni, falusi egzisztenciateremtésre gyűjtő fiatalokat éppúgy jellemezte, mint a kollektívizálás után a szocialista munkatelepeken boldogulásukat keresőket.

„Az uram az ácsoknál volt, ácsmunkát végzett, én először a konyhán kaptam munkát, osztán később varrtam. Annyi volt a kuncsaft, hogy nem győztem eleget varrni, hogy mindenkinek mindent meg tudjak csinálni. Barakkokba laktunk, jó fáén házak voltak, jól lehetett bennük lakni, fel voltak szerelve mindennel. Románok között laktunk, de jó volt közöttük, én nem mondhatok semmit az égvilágon. Ott egyik olyan volt mind a másik, ha román voltál, ha magyar, jól kijöttünk egymással, igaz, mi magyarokul inkább esszetartottunk. Aki ott lakott a telepön, az mind úgy jött oda valahonnan. Ebből a szempontból még vegyesebb volt a románság, mint mi. De románul nem tanultunk, mert ott annyi sokan voltunk magyarok, huszonnyolcan! S ott egymás között megvolt az ember... A románokkal kellemetlenségeink nem voltak, egyáltalán nem. Valahogy... én nem tudom, ejsze szerettek, én nem azért mondom, hogy dicsekedjem, de pénzünk volt örökké, mert valahogy milyen a magyar, tudod-e, s a székely, inkább gyűjt. De ők ahogy kikapták a fi-

zetést, akkor már úgy csörömpöltek le a lépcsőházban a sörösüvegekkel – mi a földszinten laktunk – a gyermekeket küldték sörért. Ez így ment három-négy nap, egész nap zergettek, s akkor azután jöttek kölcsön pénzért. Osztan meg is adták, megadták örökké, s mi is tudtunk adni mindig, mert volt pénzünk. Csak ilyen apróbb kölcsönök voltak, a fizetésig, egyik fizetéstől a másikig. Mikor kapták ki a pénzt, akkor adták meg, s ettek-ittak, s akkor három-négy nap múlva megint kérték. De lehet, hogy jól is tették. Mi eleget spóroltunk, két bőrönddel mentünk volt el, a végén kocsit is vettünk. Ha egy szép poharat vettem, vagy valami szebbecsét, azt már tettem félre, ott nem használtuk, nem élveztük, hogy amikor hazajövünk, legyen... Akik ott voltak a székely faluból, mind a kollektívából mentek el. S mind azok, akiknek sok birtokuk volt, azok nem tudtak belenyugodni ugye, hogy mindenüket elvették, s elmentek innen, ment mindenki pénzkeresetre. A magyarok mindenik takarékos volt, mind úgy gyűjtöttek, úgy látszott mindegyikön, nem itták meg, ott egy sem volt olyan, hogy elpocsékolja a pénzt.”

(65 éves asszony, tizenkét évig élt férjével vízierőműveket építő munkatelepeken)

„A szorgalom, a gyűjtésre való törekvés, a tartós tervek kialakítása és kitartó követése, valamint a mikroszociális környezet igényeinek való megfelelési vágy egymással rokon törekvések, a gyermekkorban alakulnak ki, és ilyen módon nemzedékről-nemzedékre örökítődnek tovább” (Kemény 1990:110). A beosztó, tartalékoló beállítódás nemcsak a faluba visszatérést tervező családokra jellemző, hanem a városon megtelepedett, lakást, bútort, háztartási felszereléseket hosszú évek alatt részletre megvásároló elsőgenerációs munkáscsaládokra is. Az új életkeretek ilymódú szívós, kitartó önfegyelmet igénylő kialakítása, a deviáns esetek kivételével (alkoholizmus), mondhatni általános volt a városra telepedett falusiak körében.

A takarékoság és magas teljesítménymorál mellett a túlzás nélkül tömegesnek mondható **tanulási készséget** kell említenünk. Az új környezetben a tudásgyarapítás kéznél lévő, elérhető formáit át-

lagon felüli ambícióval használták fel. A tanonckodás mellett a sok esetben félbemaradt otthoni elemi iskolai képzést akkor is tovább folytatták, ha azonnali szükségletük nem diktálta. A gyárakban, üzemekben szervezett szakmai tanfolyamokra jelentkeztek, esti líceumba iratkoztak. Fontos szakképesítésszerző hely volt a férfiak számára az ötvenes években a román hadsereg, sokan itt vetették meg későbbi életük kenyérkereső foglalkozásának alapjait.

A fenti magatartásmódok egy erőteljes feltörekvési szándékot, emelkedési igényt, biztonságvágyat jeleznek. Ehhez a beállítódáshoz hozzátartozott a hátrányos életkörülmények vállalása is. A faluról beköltözöttek körében a kezdeti időkben általános volt a lakásnyomor, és ebből következően más elemi szükségletek kielégítésének feltételei (tisztálkodás, ruházat tisztántartása) is. Az újonnan érkezettek hónapokig húzták meg magukat valamelyik korábban érkezett otthoni ismerős szűkös lakásában, akik magától értetődő kötelességüknek tekintették a munkahelykeresésben, lakásszerzésben emezek segítségére sietni.

Életutak és kapcsolatok

Szólnunk kell e helyen röviden a család és a társadalmi kapcsolathálózatok szerepéről az életformaváltás folyamatában. Mint általában az archaikus kelet-európai falusi földműves társadalmakban, a székelyföldi családmodellre is jellemző volt az aszimmetrikus családi viszonyrendszer. A családfő „kezében széleskörű patriarchális hatalom összpontosult. A gyerekek felett az idősebbek abszolút hatalommal bírtak” (Macfarlane 1993:51). A család tekintélytiszteletre, alkalmazkodásra, erős függésre nevelte az egyént. Másutt már részleteztük az e századi székely falusi családok viszonyulását a fiatal nemzedékek családonkívüli munkavállalásához (Oláh 1996: 60-63). Következtetésünk az volt, hogy a kapitalizálódó gazdasági környezetben a családok anyagi helyzetének megrendülése, valamint a városi kultúra elemeinek (magatartásmódok, tárgyak) lassú térhódítása a falusi család magatartásirányító szerepének fokozatos csökkenéséhez vezetett.

Ha azt próbáljuk rekonstruálni az életrajzi elbeszélésekből, hogyan viszonyult az otthonmaradó falusi család egy vagy sok esetben több tagjának végleges városi letelepedéséhez, életútfelvételeink alapján kétféle viszonyulástípusról beszélhetünk:

a. A család nem akadályozta a végleges életformaváltást. Olyan családokban volt tapasztalható ez a beállítódás, ahol a birtokolt anyagi bázis elégtelen volt a felnövekvő nemzedékeknek az illető társadalmi környezetben szokásos életkeretek kialakításához.

b. A családtag kiválását akadályozta a családi viszonyrendszer, a végleges távozás konfliktusokkal, a személyközi kapcsolatok feszültségével járt. Akár támogató, akár akadályozó állásponton volt a kibocsátó család, tagjainak életformaváltása nem volt zökkenőmentes (alább kitérünk erre a kérdésre). A család nemcsak a támogatás, de az ellenőrzés, az irányítás terén is sok esetben „utánanyúlt” városra távozott tagjainak. Például a fiatal nők gyári munkavállalását az ötvenes évek elején sok esetben határozottan ellenezték a falusi családokban. A szülők értelmezésében a gyári munka alacsonyabbrangú tevékenység volt a nők esetében, mint szolgálóként dolgozni úriháznál.

A székely falusi népesség kezdeti idegenkedése a végleges ipari munkavállalástól nem példa nélküli beállítódás. A német agrártársadalom 19. századi átalakulásának kutatói egy jóval hosszabb és nyugodtabb történeti korszak paraszti életformaváltását vizsgálva hasonló viszonyulásmódokat tártak fel: „A szakmai és a földrajzi mobilitást közelebről vizsgálva kiderül, hogy a vidéki termelőcsoportok egészen a fejlett iparosodás korszakáig korántsem csak mechanikusan – azaz gazdasági motívumok alapján — reagáltak a strukturális és konjunkturális fejlődésre. A mobilitást szubjektív döntések is befolyásolták: noha lényegesen magasabb bérrel járó ipari munkahelyek voltak, számos kisparaszti és napszámoscsalád egy-két nemzedéken át is „habozott” belépni a gyárba. Nyilvánvalóan nagyon pontosan mérlegeltek két létmodellt, s a városi-ipari munkahely gazdasági vonzerejét könnyebbnek találták, mint a falusi létezés társadalmi és kulturális biztonságát” (Kaschuba 1990:68).

A lokális közösségekben felnőtt egyének hosszú és megterhelő folyamat volt, amíg az életformaváltók egyéni életükben felszabadultak „a közösség által rájuk rótt mindenféle kötelesség és kötöttség alól” (Kapitány Á.-Kapitány G. 1996:77). A székelyföldi életformaváltás említett második „felemás” fázisába bekerülő egyéneknél a kibocsátó környezettől való mentális eltávolodás távolról sem befejeződött folyamat, és feltehetően nem is zárul le a városra költözött első nemzedék életében. Az individualizációs folyamatok olyan foka, amikor a családi élet tradicionális szerep- és munkamegosztása megváltozik, a hagyományos együttműködés formái megszűnnek, a családtagok egyéni termelési és fogyasztási mintákat követnek, módosulnak a családon belüli hatalmi viszonyok, és csökken a szülők hatalma gyermekeik fölött (vö. Jones-Wallace 1996:93-94), csak a kibocsátó környezettel való radikális szakítás esetében valósul meg. Ennek két alapfeltétele, úgy tűnik, a térbeni és társadalmi eltávolodás a kibocsátó környezettől. De ritka esetekben bekövetkezhetett az életformaváltás az eredeti környezettől való eltávolodás nélkül is. Például a tanulás vagy közéleti, politikai szerepvállalás következményeként az egyén más társadalmi csoport tagja lehetett, megváltozhatott magatartásmódja, életvitelében a származási csoporttól eltérő értékek és célok érvényesülhettek. Ez a „helybenmaradó” életformaváltás társadalmi méreteiben nem volt jelentős.

Az életformaváltás általában fizikai, térbeli mozgással kezdődik: a társadalmi szereplők az esetek többségében elhagyják eredeti lakhelyüket. A népesség területi mozgását vizsgáló társadalomkutatók a származási és a befogadó környezet közötti közlekedésben nagy jelentőséget tulajdonítanak a szociális hálózatoknak. (Szociális hálózaton az egyének közötti szociális kapcsolatok sorozatai értendők.) Széles körben elfogadott, hogy a rokonság-barátság-közösség alapú hálózatok szorosan összekapcsolják a kibocsátó és a befogadó közösségeket, és a migráns népességnek koherens struktúrát adnak, vagyis biztonságot: megvédik az elvándorlókat, szabályozzák a migránsok beilleszkedését a befogadó közösségekbe, információs

csatornákként, segélyforrásokként működnek... (Caces. F. 1987), megkönnyítik az alkalmazkodást az új életkeretek között.

A székely falura jellemző az igen sűrű szociális kapcsolatháló. Az egyén rokonsági, szomszédsági, kortársi, baráti kapcsolatokban kötelezettségeket teljesítő partner, de az idegen környezetben levő falusfeleknek az egyszerű lakóhelyi kapcsolat is kölcsönös elkötelezettségek sokaságát jelenti. A székelyföldi urbanizációs folyamatokat vizsgáló néhány munkából³ és életútfeleleteinkből is megállapítható, hogy az életformaváltásban a társadalmi kapcsolatoknak sokrétű, támogató szerepük volt. Különösen a fizikai foglalkozásúak között alig találunk olyan életutat amelynek néhány fordulópontján az érvényesülő személyes döntésekbe ne a szociális kapcsolatokból származó információk, támogatások, szolgáltatások épültek volna be. Nem volt ritka a csoportos, például kortársi kapcsolatok mentén szerveződő kilépés a faluból. Számos példáját rögzíthettük a rokonok, azonos évjáratúak vagy egyszerűen csak az ugyanabból a faluból városra költöztek közötti személyes segítségnyújtásoknak az életfeltételek elviselhetővé tételében. Az először városra kerülő falusi fiatal a lakás- és a munkalehetőség keresésében, a fiatal egyedülálló férfi ruházata tisztántartásában, sőt az élelmiszerellátásban is számíthatott a korábban érkezettek (főleg a nők) segítségére.

A hátrahagyott életvilágra jellemző kapcsolatok nemcsak a rövidtávú alkalmazkodást segítették. Tovább éltek a nagyvárosi környezetben is (pl. a lakóhelyválasztáskor fontos szempont volt a rokonok, ismerősök közelsége), és az egyénnek a beélhető, belátható mikrotársadalmi miliőt, cselekvéseinek, magatartásának értékelő, vonatkoztatási háttérét jelentették. Megvédték az egyént a magány, a társtalanság, a bizonytalanság érzésétől, az új környezet ismerőségét, otthonosságát jelentették.

Az életgyakorlatok rejtett különbségei

Az otthonról hozott kapcsolathálózatok minden támogató szerepe mellett a falut véglegesen elhagyók számára nem volt problémamentes a két kultúra közötti különbségek áthidalása. A fizikai környezetet, társadalmi csoportot, foglalkozást váltó egyének tulajdon-

képpen kultúrát cseréltek. Az életformaváltás e századi klasszikus esetéről (parasztból munkás) mondja a szociológus, hogy „akár önként választja az ember, akár kényszerűségből teszi, a parasztból munkássá válás a legnagyobb erőfeszítések és a legnagyobb megpróbáltatások egyike” (Kemény 1990:11). A különböző kultúrák szembesülése az egyén szintjén mindig konfliktusokkal, személyes drámákkal terhes folyamat. A mindennapi életben „általában egyének találkoznak egymással, s a kultúrák szembesülése egyéni képviselőiken keresztül, illetve azok belső konfliktusaiban zajlik” (Kapitány Á. – Kapitány G. 1996:70). Ma már csak a személyes emlékezet mélyrétegeiben élnek az egykori kultúraváltás, a két eltérő értékek szerint működő terület, a kibocsátó és a befogadó kultúra közötti különbségeket megélők konfliktusos helyzeteinek tapasztalatai. Az urbanizálódó családok életútjának az új környezetben történő alakulásáról az eddigi kutatások alapján csak korlátozott érvényű megállapításokat tehetünk, sok még a tisztázatlan kérdés. Keveset tudunk az elsőgenerációs városi család belső viszonyrendjéről, szerep- és munkamegosztásáról, társadalmi szokásairól, arról, hogy hova, meddig jutott el gondolkodásmódjában, életvitelének, életkereteinek alakításában. Hova vezetett a falvakra beköltöző népesség útja, milyen szakmai, társadalmi csoportokba jutottak el, gyermekeiket milyen elvek és szempontok szerint nevelték? Egyelőre csak felvethető, de teljességükben megválaszolhatatlan kérdések. Szórványos ismereteink alapján néhány megállapítás azonban tehető. Úgy tűnik a városra került falusiak nem alkotnak homogén társadalmi csoportot. Differenciáltak a követett életmódminták, társadalmi célok, gondolkodásmód, anyagi ellátottság, szakmai képzettség, társadalmi kapcsolatok stb. tekintetében. Különböznek a kialakított életkeretek, lakáskörülmények. Egyesek anyagi áldozatokat nem kímélve egyetemekre küldték gyermekeiket a legmagasabb társadalmi presztízsű értelmiségi foglalkozásokat szánva nekik, mások szilárd meggyőződéssel bízva a kétkezi munka konkrétságának biztonságában a fiúgyermekeket mesterségek, ipari szakmák felé, lányukat pedig a szolgáltatások kényelmesebbnek tartott állásai felé irányították. A falusi eredetű lakosság differenciáltságának okai kö-

zött feltehetően a kibocsátó környezet hatásai is érvényesültek. Az életesélyek, a mentalitások, az értékorientáció szempontjából minden bizonnyal különböztek egymástól a falusi vagyontalan, marginalizált családokból kikerülők, és a kollektivizálás elől a városba menekülő, viszonylag tehetősebb csoportok. Volt, aki rövid tanulási, tanonckodási időszak után betanított munkásként dolgozta végig életét, másoknak az évek során sikerült fennebb lépni a szakmai hierarchiában. A munkahelyek gyakori váltogatása nem volt követett stratégia, nem ritka az ugyanannál a vállalatnál ledolgozott 30-40 év munkaidő, ezt mint a személyes megbízhatóságot, stabil életpályát jelző, pozitív tény szokták felemlíteni.

Egy viszony külső és belső feltételeiről

Végül feltehető a kérdés, milyen a viszonya a mai városlakó, falusi eredetű népességnek a származási környezetéhez? E viszony mai állapota nem érthető meg és nem magyarázható a társadalmi jelenségek mindkét szintjének (makro és mikro) hosszabb távon érvényesülő hatásait figyelmen kívül hagyva. A makrotényezők közül elsősorban arra gondolunk, hogy a várost és a falut az elmúlt évtizedekben hatásaikban különböző külső beavatkozások, kihívások érték. Annak ellenére, hogy a letűnt hatalom képviselői mint fontos célkitűzést gyakran hangoztatták a falu és a város közötti különbségek felszámolását, ez nem történt meg, sőt az életesélyeket, életkörülményeket meghatározó feltételek különbségei nőttek. Számos hatalmi intézkedés hátrányos, diszkriminatív jellegű volt a falusiakra nézve. A vidéki mezőgazdasági népesség a hatalmi „kedvetlenséget” mindmáig tapasztalja (lásd pl. a mezőgazdasági nyugdíjasok helyzetét, a falvak infrastrukturális fejlesztésének elhanyagolását). Széles (falusi) szociális csoportok körében tapasztalható a társadalmi elhagyatottság érzése, ez szükségszerűen termeli a részükről kivételezettnek tartott társadalmi rétegekkel szembeni ellenérzést. És a kivételezetteket legtöbb esetben a városi tömbházlakó, a szolgáltatásokhoz olcsón hozzájutó, stabilnak tűnő életkeretek között élő egykori falusfeleikben találják meg. A falusi kistermelő, miközben nap mint nap elavult technológiával, megfeszített

fizikai munkával próbálja kielégíteni családja gyors ütemben növekvő szükségleteit, ellenszenvvel figyeli a pihenőszabadságát töltő, a falu utcáin ráérősen sétáló, jólöltözött városit. A rokoni látogatások, családi ünnepek a kultúrák szembesülésének is alkalmai, és az egyazon kulturális talajból származottak közötti konfliktusok nemegyszer a nagytársadalmi intézmények differenciált hatásaiban gyökereznek. A fenti kép a falusiak küzdelmes, és a városiak gondtalannak tűnő életéről természetesen sarkított – a falusi hátrányos helyzetűek nézőpontja –, hisz itt is, ott is vannak emelkedő, stagnáló és lesüllyedő társadalmi rétegek, mindkét kulturális környezetben szociológiailag heterogén társadalmi csoportok léteznek. A feszültségek, konfliktusok kezelésének, kihordásának elterjedt kompenzációs gyakorlata, hogy a hátrányos helyzetűek szerencsésebb sorstársaikat valamilyen szimbolikus eljárással lefokozzák, legyőzik, leértékelve különösen ezek egyéni teljesítményét. A városon élő egykori falusiak számára „nagy csalódások forrása lehet, ha valakinek az egyik környezetben magasra értékelt eredményességét egy másik kultúra talajáról semmisnek minősítik” (Kapitány Á. – Kapitány G. 1996:73). Míg a faluról elkerülteknek a hátrahagyott életvilág emberi viszonyai még sokáig ismerős interaktív, kommunikatív környezetet jelentenek – értve ezalatt a társadalmi elvárások rendszerét is –, fordított esetben a falusiak a városra távozottakat már csak részlegesen, töredékes, rendszertelen információkból követhetik nyomon. Csak elnagyolt, hézagos, a valóságot csak részleteiben fedő képet alkothatnak az egykori ismerős egyénekről, rejtve maradnak előttük a városiak életében bekövetkezett változások, egyéni ambícióik, céljaik, sikereik. A falu a hazalátogató városit továbbra is a régi elvárásokkal, beidegződésekkel fogadja. A székelyföldi falu belső viszonyaiban még ma is érvényesül az egyénnel szembeni társadalmi-erkölcsi fennhatóság: a helyi életben „a mikrotársadalom nemcsak a közös mindennapi élet valamennyi területe vonatkozásában, hanem ezen túlmenően az életleflyások és az élettervek, az individuális szükségletek és a „magán” érzések vonatkozásában is” (Kaschuba 1990:71) mindmáig illetékesnek nyilvánítja magát. E jelenségre számtalan példát, tereptapasztalatot lehetne említeni.⁴

Ezek a viszonyulások eltávolítják, elidegenítik a falu társadalmától az individualizálódó, életterveiket már autonóm módon alakító városi családokat.

Zárómegjegyzések

Az életútkutatás során rögzített visszaemlékezésekből a társadalmi létezés mikroszintjeinek eseményeiről értesülünk, azokról a kulturálisan meghatározott stratégiákról, viselkedésformákról, amelyek jelzik, hogyan értették az emberek a világot, hogyan próbáltak megbirkózni a mindenkori Helyzettel. A „kis életek” eseményei számtalan egyéni változatban megvalósuló viszonyulásmódról tudósítanak, változatos társadalmi színterekről, intézmények, társadalmi-gazdasági szervezetek belső világáról, azokról a mechanizmusokról, ahogyan a nagy társadalmi folyamatok „lefordítottak” a mindennapok nyelvére. Minden életpálya külön elemezhető, és társadalmi érvényességű következtetések, általánosítások levonására alkalmas. Az egyéni életvilágok különbségei, a társadalmi-gazdasági élethelyzetek eltérései a valóság, a történelem pluralitására, az össztársadalmi fejlődés sokszínűségére figyelmeztetnek.

Jegyzetek

1. A mindennapi élet kategóriáját középpontba állító társadalomkutatási irányzat úttörő képviselői a német társadalomtörténetben Jürgen Kocka, Alf Lüdtke, Wolfgang Kaschuba, Peter Borscheid, Hans Medick. A skandináv etnológiában Orvar Löfgren, Jonas Frykman, Marianne Gullestad neve fémjelzi ezt a társadalomkutatási szemléletet.

2. Az archaikus kelet-európai falu belső viszonyrendjéről sokan és sokféleképpen írtak. Az egyéni szocializációban érvényesülő kulturális minták szigorú társadalmi meghatározottságáról Tárkány Szücs Ernő tett lényeges megállapításokat. Szerinte az egyén „köteles volt egész élete folyamán különböző mintákat, szabályokat elfogadni, utánozni, vagy azokhoz alkalmazkodni, amelyeket a társadalom hagyományos formák között részére felajánlott, elébe tárt, vagy rákényszerített” (Tárkány Szücs Ernő: Magyar jogi népszokások. Budapest. Gondolat. 1981:208).

3. A városiasodási folyamatról és ezen belül az életformaváltásról a romániai magyar társadalom vonatkozásában az elmúlt évtizedekben kevés tényfeltáró és elemző munka született. A hetvenes-nyolcvanas évek terméséből megemlítjük Kósa-Szánthó Vilma, Neményi T. Ágnes, Várhegyi István, Vofkori László munkáit a „Változó Valóság” köteteiből. 1991-ben a Csíkszeredái

Kommunikációs Antropológiai Munkacsoport keretében „Stabilizációs stratégiák az urbanizációs folyamatban 1968-1989” címmel folyt kutatási program, melynek következtetési az összegező zárótanulmányban jelentek meg (Bíró A. Zoltán: Szocialista urbanizáció a hetvenes-nyolcvanas években. In: Magyarországtudás 1995-1996. Budapest, 1996.)

4. A sok kínálkozó példából az alábbi néhány perces esemény a két életvilágban élő társadalmi szereplők eltérő értődéseit és az ezek közötti feszültségeket illusztrálja. (Az eseményt szemtanúként követtük).

Vasárnap délután szénagyűjteni érkezik a család (a hatvanas éveiben járó családfő és felesége, leányuk, vejük) a folyó melletti kaszálóra. A vízparton egy férfi halászik, az érkezők a halászbán egyik városban élő oldalági rokonukat ismerik fel, aki szüleihez és özvegy anyósához szokott hazalátogatni a faluba. Amint beszélgetőtávolságra érkezik a család, a városi férfi elsőnek köszön. Alig hangzanak el mindkét részről a szokásos kapcsolatfelújító mondatok (Itthon vagy? Hogy vagytok? stb.), a beinduló párbeszédet megakasztja a családfő számonkérésként elhangzó kérdése: „Te, amikor eljössz ide haza, magadnak ennél másabb foglalkozást nem találsz?” A férfi, egy közintézményben dolgozó hivatalnok, rögtön megérti, hogy a ledolgozott hét utáni rövid pihenő óráit a kérdező munkakerülésnek, haszontalan időtöltésnek értelmezi. Tesz néhány szabadkozó, „rehabilitáló” megjegyzést arról, hogy aznap délelőtt ő is mezei munkával foglalkozott, de a párbeszéd már nem folytatódik. A férfi hamarosan a munkálkodó családtól távolabb próbál szerencsét, elmenekül a számára kellemetlen helyzetből.

Szakirodalom

Barbat, Al.:

Ce devine ruralul? In: Viitorul social, nr. 4. 1973. 789-803.

Bourdieu, Pierre:

A társadalmi egyenlőtlenségek újratermelődése. Tanulmányok. Gondolat. Budapest. 1978.

Dragan, Ion:

Aspectele sociale ale industrializarii zonelor rurale din Romania. In: Rev. roum. Sci. sociales. Sociol. 17. 1973, 77-100.

Dülmen, Richard van:

A történeti antropológia a német társadalomtörténetírásban. Gazdaság és társadalomtörténeti füzetek. In: A német társadalomtörténet új útjai. Szerkesztette: Vári András. Budapest. 1990.

Caces, Fe – Gurak, D.T.:

Migration Networks and the Shaping of Migration Systems. In: International Migration Systems. A Global Approach. Oxford University Press. 1987.

Fulea, Maria:

Aspecte ale mobilitatii populatiei rurale. In: Viitorul social, nr. 4. 1973, p. 631-639.

Fülöp Márta:

A versengésre vonatkozó tudományos nézetek. A versengés a szociálpszichológia tükrében. In: Pszichológia 1995. 4 sz. 435-474.

Gill Jones – Claire Wallace:

Ifjúság, család, polgárrá válás. In: Korunk 1996. 5 sz. 71-97.

Kapitány Ágnes – Kapitány Gábor:

Kultúrák találkozása – kultúraváltás. In: Táborlakók, diaszpórák, politikák. MTA. Politikai Tudományok Intézete. Budapest. 1996.

Kaschuba, Wolfgang:

Az agrártársadalom útban a modernség felé: új kutatási távlatok. In: A német társadalomtörténet új útjai. Szerkesztette: Vári András. Budapest. 1990.

Kemény István:

Velük nevelkedett a gép. Magyar munkások a hetvenes évek elején. VITA. Budapest. 1990.

Kemény István:

Szociológiai írások. Replika könyvek. Szeged. 1992.

Lehmann, Albrecht:

Autobiográfiai módszerek. Lehetőségek és eljárások. In: Az életrajzi módszer. Tanulmánygyűjtemény. Szerkesztette: Küllös Imola. MTA Néprajzi Kutatócsoport. Budapest. 1982.

Lepetit, Bernard:

Építészet, földrajz, történelem: a lépték használatai. In: Aetas 1995. 4 sz. 142-157.

Macfarlane, Alan:

Az angol individualizmus eredete. Századvég Kiadó – Hajnal István kör. Budapest. 1993.

Márkus István:

Az ismeretlen főszereplő: a szegényparasztság. In: Az ismeretlen főszereplő. Tanulmányok. Szépirodalmi Könyvkiadó. Budapest. 1991.

Mayer, Karl Ulrich:

Életutak és társadalmi változás In: Replika szociológiai folyóirat 1993. 9-10 sz.

Niedermüller Péter:

Élettörténet és életrajzi elbeszélés. In: Etnographia. 1988. 3-4 sz.

Oláh Sándor:

A székelyföldi migráció előtörténetének áttekintése. In: Elvándorlók? Vendégmunka és életforma a Székelyföldön. KAM – Regionális és Antropológiai Kutatások Központja. Pro-Print Könyvkiadó. Csíkszereda. 1996.

Passerini, Luisa:

Fascism in popular memory. Cambridge University Press. 1987.

Polányi Károly:

Az archaikus társadalom és a gazdasági szemlélet. Gondolat. Budapest. 1976.

Radu Ioanid:

Urbanizarea in Romania. Implicatii social economice. Editura Stiintifica si enciclopedica. Bucuresti. 1978.

Róbert Péter:

Az élettörténeti módszer. Szakirodalmi áttekintés és alkalmazási lehetőségek. In: Szociológia 1982. 2. sz. 233-248.

Shlins, M.D.:

Törzsek. In: Vadászok, törzsek, parasztok. Kossuth Könyvkiadó. Budapest. 1973.

Vofkori László:

A településhálózat és a városiasodási folyamat az Udvarhelyi medencében. Változó Valóság. Kriterion Könyvkiadó. Bukarest. 1978. 263-279.

Dr.Vofkori László:

Erdély társadalom- és gazdaságföldrajza. Nyíregyháza. 1994.